

[2–2019]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2019]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

VLADAN HANULÍK – White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe
Efekt bílého pláště: utváření vztahu pacienta a lékaře v moderní Evropě 175

VÁCLAV SMYČKA – Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných.
K dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici
The Virtue of Historicity and the Damnation of Non-Historic People. On Historical Agency in the Post-Enlightenment Central European Philosophical Tradition 200

LUKÁŠ PĚCHULA – Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie
Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study 224

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

JAN HORSKÝ – „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie
'General History', 'Content-Oriented Philosophy of History', and the Theory of Evolution 253

MILOŠ HAVELKA – Existují obecné dějiny?
Is There a General History? 264

MIROSLAV HROCH – Obecné, světové, globální dějiny?
General, Global, or World History? 270

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

S. M. AMADAE – Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy; **HUNTER HEYCK** – Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science; **EGLÉ RINDZEVIČIŪTĚ**, The Power of Systems: How Policy Sciences Opened Up the Cold War World (Vítězslav Sommer) 277

PHILIPP THER – Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy (Michal Kopeček)	286
DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA (edd.) – Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu (Andrea Talabér)	293
OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA – Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (Jakub Rákosník)	298
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (ed.) – Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences (Karel Šima)	303
DENISA NEČASOVÁ – Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956 (Bohumil Melichar)	314
LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, DENISA NEČASOVÁ (edd.) – Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století (Jakub Vrba)	320
KAMIL ČINÁTL, JAN MERVART, JAROSLAV NAJBERT (edd.) – Podoby česko-slovenské normalizace: dějiny v diskusi (Jakub Rákosník)	324
MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ – Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci (Radek Hylmar)	330
LENKA ŘEZNÍKOVÁ – Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského (Radmila Prchal Pavlíčková)	335
Editorial Note	339
Upozornění redakce	341

DENISA NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956,*

Brno 2018, Host, 272 s., ISBN 978-80-7577-185-8

Stalinismus se v očích celé generace badatelů mění z epochy temné repreze ze strany absurdního a krutého režimu ve složité období převratných změn plně spletených strukturálních vazeb a paradoxů. Ve snaze pochopit experimenty při budování socialistické modernity nekladou primárně důraz na jejich následky v podobě utrpení obětí a zaměřují se spíše na promluvy a intence jejich vykonavatelů. Do popředí se dostávají témata technooptimismu budovatelů komunistické utopie, změny v politice paměti, stranou nezůstávají ani mechanismy persvaze, obsah ideologických promluv či proces připisování sociálních rolí dobovým aktérům.¹ Posledně jmenované si autorka zvolila jako hlavní téma svého dlouholetého výzkumu. V předkládané práci rozšiřuje své již publikované závěry týkající se re-konstrukce genderových rolí ve sledovaném období o analýzu dalších dobových antropologických kategorií.²

Pro proces postupné změny paradigmatu v chápání socialistické diktatury³ je zásadní posun autorčina zájmu od organizační báze komunistické propagandistické práce k jazyku diktatury a jejímu symbolickému systému. Cílem předkládaného výzkumu je analýza stalinistického konceptu nového člověka jako symbolicko-diskurzivní formace, jejíž zásadní vlastností je její kulturní a sociální

- 1 VÍT SCHMARC, *Země lyr a ocele. Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*, Praha 2017; JAN RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a busitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015; DOUBRAVKA OLŠÁKOVÁ, JIŘÍ JANÁČ, *Kult jednoty. Stalinový plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*, Praha 2018.
- 2 Autorka navazuje na svůj výzkum ženských organizací pozdních 40. a 50. let, v němž se věnovala mimo struktury jednotlivých spolků a odborů také analýze utváření genderových specifík tzv. nové ženy a symbolické rovině specifického stalinistického pojetí rovnosti pohlaví: DENISA NEČASOVÁ, *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*, Brno 2011. Lze usuzovat na inspiraci tématem symbolického vyjádření genderu a jeho roli jako katalyzátoru pro další rozšiřující výzkum. Zásadní vazba recenzované knihy na starší autorčinu práci je znát hlavně v kapitole s názvem „Obrazy nové socialistické ženy“ (s. 125–168), publikované již v knize *Buduj vlast – posilíš mír!*, s. 348–374.
- 3 Podle Davida-Foxe se v anglosaském prostředí nevedou debaty mezi totalitaristy a revizionisty, ale mezi neotraditionalisty, zastánci teze o hlubokých kořenech stalinismu v ruské mentalitě, a obhájci teorie sdílené modernity, kteří spíše vidí kulturní kořeny stalinismu v osvícenských pokrokařských teoriích. Je tedy patrný jistý posun od výzkumu sociální praxe a jednání aktérů ke kulturním dějinám a dějinám mentalit. Srov. MICHAEL DAVID-FOX, *Crossing Borders. Modernity, Ideology and Culture in Russia and Soviet Union*, Pittsburgh 2015, s. 21–47.

konstruovanost. Při jeho řešení si autorka vypůjčila analytické nástroje kulturních dějin a příbuzných sociálních věd, zejména sémiotiky a literární teorie. Ve svých úvahách se často opírá o analýzu analogických situací z prostředí Sovětského svazu období 30.–50. let 20. století. Nejde však jen o empirickou bázi, ze které autorka vyvozuje závěry pro mnohem kratší období československého stalinismu. Přímá souvislost mezi střední a východní Evropou je i přes dobově naprosto přiznanou extrémně silnou vazbu na sovětské vzory místy neproblematicky přímá, což může působit mírně nepřesvědčivě. Zásadním kladem tohoto přístupu ale zůstává plodná metodologická inspirace zahraničními přístupy, jež se do její práce značnou měrou promítla.

Zvolené téma nebylo v době, kdy autorka realizovala svůj výzkum, polem neoraným. Na díle je znát hluboká reflexe starších badatelských počínů včetně před dvanácti lety publikované práce Michaely Peškové, zabývající se literární konstrukcí nového člověka v sovětském románu socialistického realismu. Přes množství pozitivních odkazů na tuto knihu je zřejmé, že autorce jsou mnohem bližší závěry Katrin Clarkové, která zkoumala sovětské umění jako zásobnici mýtů utvářející mentální vzorce dobových aktérů, než přístup Peškové často odsuzující sovětský román jako umění pokřivené tlakem totalitní moci.⁴ Autorčin přístup je v tomto kontextu blízký postoji Borise Groyse, popisujícího stalinistickou kulturu jako komplex tvořící jedno obří umělecké dílo, jež má stejnou moc začleňovat a přiřazovat smysl jako vylučovat.⁵ Snaha o úspěšnou realizaci konstruktů nového socialistického člověka je pro ni tvůrčí činností nastavující hranice přijetí individua jako součásti utopie. Analýza byť jen dílčí části takto rozsáhlého fenoménu od autorky vyžadovala důslednou interdisciplinaritu. Práce je tak rozkročena mezi dějinami idejí, jejichž přístupy autorka aplikuje při archeologii konceptu nového člověka v západním myšlení, sémiotikou, lingvistikou a dějinami mentalit.⁶

Pro autorku je základním analytickým nástrojem diskurzivní analýza, která jí umožňuje zkoumat dobový jazyk jako sílu utvářející sociální realitu. Diskurz však nechápe jako neměnnou a statickou entitu. Naopak, jejím hlavním zájmem

4 Srov. D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 12–14; MICHAELA PEŠKOVÁ, *Idea „nového člověka“ v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*, Plzeň 2012, s. 7; KATRIN CLARKOVÁ, *Sovětský román. Dějiny jako rituál*, Praha 2015, s. 12–18.

5 BORIS GROYS, *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*, Praha 2010.

6 Mimo zahraniční práce lze pozitivní vazby vysledovat i na české představitele historizující literární vědy. Jde především o výzkumy VLADIMÍRA MACURY, *Štátní věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008; PETRA FIDELIA *Jazyk a moc*, München 1983.

je poukázat na proměny zásadních kategorií v průběhu revoluční fáze socialistické diktatury. Těžiště práce tedy stále zůstává na pevné půdě autorčiny původní disciplíny postavené na zkoumání procesu historického vývoje. V posledních letech se o podobnou analýzu jazyka období pozdních 40. a raných 50. let jako nástroje moci snažilo několik autorů. Christiane Brenner v souvislosti s tématem politických debat ohledně směřování Československa po druhé světové válce pracuje taktéž s pojmem diskurz, v tomto případě definovaným jako kolektivní významová souvislost daná sítí textů, ve společném účinku sloužící k pochopení skutečnosti. Tyto texty mají dle Brenner moc ovlivnit jednání a volby historických aktérů.⁷ Na její pojetí navázal Jaromír Mrňka ve studii zaměřující se na každodennost lokální pohraniční oblasti na přelomu 40. a 50. let. Ten, inspirovaný prací Michala Pullmanna, přidal k pojmu diskurz adjektivum „autoritativní“, popisující stranický jazyk, který postupně získal moc vytyčit hranice, v nichž byl vyjednáván konsenzus.⁸ Nečasová se svým pojetím oficiálního diskurzu od uvedeného postupu svých kolegů v mnohém liší. Pojímá jej totiž jako jazykově vytvářenou významovou strukturu představující jednu z podob normativní praxe a symbolického světa.⁹ Zatímco u všech jmenovaných je jazyk mocenským nástrojem, o jehož ovládnutí je sváděn boj (autory zajímá diskurzivní praxe těchto střetů), Nečasová se ve své práci zaměřuje na obsah promluv a analyzuje skrze ně primárně vývoj symbolického systému socialistické diktatury. Knihu tak lze číst v kontextu další odborné produkce jako doklad kreativního přejímání metody diskurzivní analýzy v historiografickém provozu.

Jak již bylo řečeno, Nečasová se zabývá tzv. oficiálním diskurzem. Z tohoto faktu vyplývá také skladba analyzovaných pramenů textového charakteru, sestávající z dobového tisku a brožur. Bohužel se zříká pro téma velmi relevantních vizuálních a audiovizuálních pramenů včetně rozhlasu, filmu a plakátů. Z mé perspektivy se toto apriorní vyloučení jeví jako problematické zejména z důvodu rostoucí persvazivní role filmu ve zkoumaném období. Přiznaně marginální úlohu hraje také archivní výzkum. Autorka tak nechává odpověď na naprosto zásadní otázku recepce oficiálního diskurzu dobovými aktéry budoucímu bádání. Ta by odhalila, do jaké míry měl ideologický jazyk moc formovat sociální realitu

7 CHRISTIANE BRENNER, *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015, s. 15–19.

8 JAROMÍR MRŇKA, *Svěblavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperka a Zábřezka v letech 1945–1960*, Praha 2015, s. 23–25.

9 D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 16–17.

(ta je mu implicitně přiznávána). Její řešení však leží právě v důkladném studiu dosud nepublikovaných pramenů.¹⁰

Neproblematicky nelze přijímat ani přiznané vyloučení pramenů slovenské provenience. Diskrepance mezi agrárně-průmyslovou českou částí a spíše agrárním Slovenskem může otevřít prostor pro komparaci diskurzivních strategií utváření nového člověka, kterým měl být primárně průmyslový dělník či průmyslově hospodářící rolník kolektivního zemědělství. Zajímavá dynamika vztahu města a venkova, resp. centra a periferie, a její přepis do symbolického systému bohužel absentuje. Často postava družstevníka/družstevnice splývá s postavou dělníka, což je na jednu stranu funkční z hlediska dobového jazyka (kolektivní hospodářství mělo připomínat továrnu na zemědělské produkty), o symbolickém přznačení prostoru venkova v procesu kolektivizace nám toho bohužel tento přístup mnoho neřekne.¹¹ Naopak detailní zájem byl věnován obrazu ženy. Za cenný přínos lze bezesporu označit aplikaci teze o paradoxní patriarchální povaze stalinismu zastřené nároky na zrovnoprávnění pohlaví na pramenech československé provenience. V knize v této souvislosti nalezneme pasáže týkající se vztahu soukromé a veřejné sféry soužití mezi pohlavími, kde autorčina argumentace přetéká z roviny diskurzu do roviny sociální praxe. Vzniká tím koherentní obraz vývoje postavení ženy v tehdejší společnosti, který rozostřuje snad jen nejasný vztah praxe a jazyka. Čtenář se místy musí přesvědčit pohledem na citovaný zdroj, zda je rekonstruována žitá realita, či ideologicky podmíněné nároky sociálního inženýrství. Podobnou povahu má rovněž část analyzující mechanismy utváření nového člověka skrze údernické hnutí a socialistické soutěžení, nástroje tvarování dělnické třídy. Vedle oficiálních textů oslavujících

10 Nečasová se tímto stává součástí výzkumného trendu odvracejícího se od výzkumu sociální praxe, ale zároveň v závěru své knihy poukazuje na nutnost se jí věnovat. Typický příklad výzkumu zaměřujícího se na sociální praxi stalinistické diktatury představuje SHEILA FITZPATRICK, *Každodenní stalinismus. Obvyčejný život v neobyčejné době*, Praha 2018. Inspirativní zdroj pro zkoumání vlivu ideologického jazyka na žitou realitu dobových aktérů a jejich mentálního světa mohou představovat egodokumenty. Se zajímavým přístupem k jejich interpretaci přišel JOCHEN HELLBECK, *Revolution on My Mind. Writing Diary under Stalin*, Harvard 2006, analyzující deníky obyvatel SSSR. Pro navrhovaný přístup mohou být jeho metodologická východiska inspirativní.

11 O symbolickou rovinu kolektivizace se zajímali KAREL KOUBA, VÍT SCHMARC, *Tank míru. Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu*, Slovo a smysl. Časopis pro mezioborová bohemistická studia, roč. 3, č. 6, 2006; PETR SLINTÁK, HANA ROTTOVÁ, *Venkov v českém filmu 1945–1969*, Praha 2013, se zaměřují na komparaci děje jednotlivých filmů a spíše otevírají prostor pro analýzu symbolické řeči socialistické diktatury, vztahující se k prostředí venkova.

budovatelské úspěchy extrémně výkonných pracovníků je věnovaná pozornost stížnostem konkrétních úředníků na sociální vyloučení, jež jim jejich úspěch přinesl.¹² Dlužno dodat, že zde je vztah mezi diskurzem a praxí mnohem zřetelnější.

Mimo řečeného kniha otevírá silné téma pozice Československa v symbolické hierarchii socialistického tábora, na jejímž vrcholu stál osobně Stalin jako personifikace prvního socialistického státu. Sovětský svaz se v poslední části knihy stává svébytným kolektivním aktérem, jehož role je podrobena detailní analýze. V mnoha studiích zaměřujících se na etablování socialistické diktatury je obvykle jako jeden z faktorů uváděna jeho poválečná prestiž, vycházející z role vítěze ve druhé světové válce.¹³ Nečasová nabízí detailní pohled, který může být cenným příspěvkem do debaty o tomto zásadním milníku moderní historie Československa. Inspirována koncepty politického náboženství,¹⁴ s jejichž pomocí lze ozřejmit dělbu sakrality vycházející z centra světového komunismu, popisuje hierarchickou strukturu československého establishmentu, zrcadlově kopírující sovětský vzor. Centrem zájmu je symbolický vztah učitel – žák, jenž byl základem zdůvodnění sovětské geopolitické hegemonie. Širší výzkum československého stalinismu může zvláště obohatit analýza panslavismu jako ideového kořene sovětsko-československého spojení a jeho postupného zastínění stalinistickou verzí proletářského internacionalismu. Tato dílčí teze je výmluvným shrnutím autorčina záměru ukázat kontinuitu mentálního světa skrze styčné body ve starším ideovém systému, na který komunističtí propagandisté v mnohém navazovali.

V perspektivě výzkumu, ze kterého vychází recenzovaná monografie, je zřejmé, že „komunistické panství nelze interpretovat jako cizorodý import z Východu, který nenavazoval na žádné domácí tradice a konstitutivní rysy euroamerické kultury, jako pouhý důsledek kulturní či sociální sovětizace a mocenského působení tehdejší východní supervelmoci (...) převrat v roce 1948 neznamenal

12 Jako srovnávací plocha korigující oficiální diskurz zde Nečasové slouží výzkum dělnické nespokojenosti v 50. letech: PETER HEUMOS, „Vybrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2016.

13 Téma z perspektivy politických debat neušlo pozornosti slavisty BRADLY F. ABRAMSE, *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*, New York 2005. Jakub Rákosník vidí dokonce v květnových událostech roku 1945 zásadní přelom v československých dějinách, ze kterých únor 1948 vyplýval – srov. JAKUB RÁKOSNÍK, JIŘÍ ŠTAIF, MARTĚJ SPURNÝ, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018, s. 167–210.

14 Koncept politického náboženství si Nečasová vypůjčila od EMILIA GENTILEHO, *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, Brno 2008.

naprostý zlom, radikální obrat ve všech aspektech. Dobový oficiální diskurz přijímal některé dřívější způsoby zobrazování, kulturní vzorce, stereotypy a další prvky kolektivní identity¹⁵. Tímto prohlášením, ve kterém autorka shrnuje své závěrečné teze, se začleňuje do badatelského proudu, který vědomě nadřazuje sociální a kulturní mechanismy nad mocenské hry elit: vůdců a diplomatů. Důsledná analýza ideových východisek a diskurzivní praxe diktatury vztažená k základním antropologickým kategoriím, nabízená v této knize, může podobný směr výzkumu zásadním způsobem obohatit.

Bobumil Melichar

15 D. NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, s. 234–235.